

ASPECTE ALE RITULUI ȘI RITUALULUI ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA ENISALA

GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

În rândurile ce urmează încercăm să completăm datele referitoare la necropola sătească medievală din punctul „La Biserică” prin publicarea unor materiale rezultate în urma săpăturilor întreprinse aici de cercetătorul Mircea Babeș în perioada anilor 1967—1968¹ (Pl. I)

După o lungă pauză, începând cu anul 1977 cercetările au fost reluate prin campanii arheologice ce s-au succedat anual, excepție făcând anul 1980, în cursul acestora reușindu-se să se dea răspunsuri la principalele probleme ridicate de această stațiune².

Din păcate, extinderea satului actual în zona ocupată de necropolă precum și amenajările gospodărești inevitabile au făcut ca o mare parte din morminte să fie distruse sau să devină imposibil de cercetat (Pl. II). Zona afectată de aceste amenajări moderne a deranjat mai ales mormintele din perioada de început a necropolei, astfel că datele obținute în perioada 1977—1981 sînt destul de puține. Din fericire, cercetările din anii 1967—1968 s-au făcut înainte de extinderea satului și multe din mormintele dezvelite ne aduc date importante despre începutul funcționării necropolei.

În continuare ne vom ocupa de mormintele descoperite în anul 1967, materialele rezultate fiindu-ne puse la dispoziție cu multă amabilitate de autorul săpăturii, cercetătorul Mircea Babeș³.

În anii 1967—1968 au fost descoperite 65 de morminte, din care au fost cercetate 30⁴.

Adîncimea înmormîntărilor variază între 0,70—1,30 m⁵. O clasificare a mormintelor pe vîrste și sexe scoate în evidență numărul mare al mormintelor de copii — 15 — și doar 4 de femei și 2 bărbați, la un număr de 9 morminte neputîndu-se face încă precizări⁶. Toate mormintele au sîrie de lemn de stejar, majoritatea foarte bine păstrate.

Inventarul funerar — înfînit la 20 din cele 30 de morminte — format din monede, accesorii vestimentare și podoabe, a permis încadrarea cronologică a cîmîtirului în sec. XV—XVIII.

Monede

Au fost descoperite în total 14 exemplare, din care 10 turcești și 4 ungurești. Cea mai veche monedă este un denar unguresec de la Matei Corvin (1482—1486), iar cea mai nouă este un aspru emis de sultanul Ahmed III (1707). Celelalte monede sînt repartizate astfel: 2 denari ungurești de la Matei Corvin (1489) și 1 de la Vladislav II (1490—1497), 8 aspri turcești de la Soliman I (1520—1566) și 1 aspru de la Ibrahim I (1640)⁷. Monedele au fost puse cîte una în mormînt, în majoritatea cazurilor în mînă sau pe piept. Ca o excepție notăm mormîntul V la care s-au găsit 6 monede de la Soliman Magnificul⁸, acestea fiind depuse pe gură. Asupra acestui obicei foarte rar înfînit în necropolele medievale tîrzii vom reveni în partea a doua a lucrării.

În cadrul inventarului funerar, podoabele reprezintă categoria cea mai importantă, remarcîndu-se prin numărul mare de piese și prin varietatea lor.

Mărgele

S-au găsit în 5 morminte, fiind datate în sec. XV—XVI. Numărul lor variază destul de mult, de la 11 sau 19 bucăți la 315, în majoritatea cazurilor fiind găsite în jurul capului. Dimensiunile destul de mici și locul descoperirii ne arată că acestea se prindeau pe un acoperământ de cap și doar rareori, în cazul celor de dimensiuni mai mari, ele formau coliere. Cele mai multe sînt din pastă de sticlă sau, mai rar, cochilii de melcișori. Au o formă rotundă, sferică sau puțin turtită la capete, discoidală, paralelipipedică, cilindrică și au culori ce acoperă o gamă largă: alb, galben, verde, albastru, maren.

Mărgelile sînt frecvent întîlnite în inventarul necropolelor medievale. Din secolele XIV—XVI s-au găsit la Dărmănești⁹, Hlincea-Iași¹⁰ sau Suceava¹¹.

Cercei

Reprezintă categoria cea mai importantă și poate fi împărțită în mai multe grupe.

1. — *Cercei simpli* — executați dintr-o verigă simplă din aramă și, mai rar, din argint. Unul din capete este lătit prin ciocănire și apoi îndoit, formînd o mică buclă. S-au găsit în 5 morminte și sînt datați în sec. XV—XVI. Dimensiuni: veriga groasă—2/1—1,5 mm, diam. 12—25 mm. Acest tip de cercei are o largă circulație în timp, pentru secole mai apropiate sau contemporani cu cei de la Enisala, descoperiri similare s-au făcut la Păcuiul lui Soare¹² și Drobeta-Tr. Severin¹³.

2. — *Cercei cu unul din capete îndoit formînd un „S”*. S-a găsit un singur exemplar din argint în mormîntul XIII, împreună cu 3 cercei din categoria menționată anterior. Dimensiuni: veriga groasă 1 mm, diam. 12 mm. Acest tip de cercei este caracteristic sec. X—XII. Dintre localitățile cu descoperiri asemănătoare menționăm doar cîteva: Biharea¹⁴, Arad¹⁵, Cluj-Mănăstur¹⁶, Zăbala¹⁷. Acest tip este întîlnit în mod excepțional și la începutul sec. al XIII-lea, reapariția sa în sec. al XVI-lea constituind o descoperire izolată. Pentru perioada sec. XIV—XVI, descoperiri similare nu cunoaștem în nici o parte a țării.

3. — *Cercei cu pandantiv globular*. Cerceul este format dintr-o verigă rotundă în secțiune care străbate un pandantiv globular alcătuit din două semisfere unite prin 3 sau 5 fire metalice ale căror capete se înfășoară pe verigă de o parte și de alta a sferei. S-au descoperit 3 exemplare din aramă sau aramă argintată; o pereche în mormîntul VIII și unul în mormîntul XXVIII (Pl. III/1, IV 1). Dimensiuni: gr. verigă 1 mm, diam. 25—30 mm. Cerceii sînt datați în sec. XV—XVI și aparțin unui tip ce cunoaște o largă circulație, fiind întîlnit frecvent în inventarul funerar de la Enisala¹⁸ sau în mormintele medievale din Dobrogea, Muntenia și Moldova. În acest sens, pentru sec. XIV—XV putem menționa descoperirile de la Păcuiul lui Soare¹⁹, iar pentru sec. al XVI-lea pe cele de la Govorasat²⁰.

4. — *Cercei „coșuleț”*. S-a găsit un singur exemplar, din argint aurit, în mormîntul IX. Veriga este simplă, circulară în secțiune. La extremități are două cercuri realizate din unirea a 7 grupuri de cîte 5 granule. Pe centru acestea sînt unite între ele prin alte două cercuri din sîrmă foarte fin împletite. De o parte și de alta a coșulețului, pe verigă, este înfășurată o sîrmă de același tip. Lîngă coșuleț, dar în partea opusă urechiușii de prindere, a fost lipită o mică plăcuță dreptunghiulară. Pe fiecare margine are cîte o piramidă din 5 cerculețe grupate 3+2 realizate din aceeași sîrmă foarte subțire. Prin orificiile celor 3 cerculețe de la baza piramidei trec firisoare de sîrmă care fixează apoi plăcuța de verigă. Dimensiuni: diam. cercei 23 mm, diam. coșuleț 9 mm, gr. verigă 2 mm (Pl. III/3; IV 3). Pe baza descoperirilor similare din alte necropole din țară, cerceul poate fi datat în sec. XV—XVI. În sec. XV îl găsim la Drobeta-Tr. Severin²¹, iar în sec. XVI la Măicănești²² și Giurgeni-Tirgul de Floci²³.

5. — *Cercei cu „rozele”*. S-a găsit un singur exemplar din argint aurit, tot în mormîntul IX. Corpul cerceului este din tablă subțire de argint. Prin ciocănire i s-a dat o formă paralelipipedică, cu colțurile ușor rotunjite. La partea superioară a fost lipită o fișie de tablă îngustă, dreptunghiulară, pe care au fost lipite două tubulețe obținute din alăturarea

mai multor fire de sîrmă. Între ele, cu ajutorul unei tije, se prindea veriga cercelului. Pe fețele laterale au fost lipite două cercuri din sîrmă foarte fin răsucită în care au fost încadrate două rozete cu câte 8 petale, realizate dintr-un fir subțire, dreptunghiular în secțiune. La partea inferioară, se află o altă rozetă, ce seamănă cu o floare deschisă. Este lucrată din fire subțiri, foarte fin răsucite și se pare că prindea o piatră care acum lipsește. Dimensiuni: $h = 19$ mm, $l = 13$ mm, h cu verigă = 30 mm, rozete laterale diam. = 9 mm, rozeta inf. diam. 6,5 mm, $h = 4$ mm. (Pl. III/2; IV/2). În materialele ce ne-au fost accesibile, atît cele publicate cît și cele nepublicate, nu am găsit analogii cu această piesă. De aceea el poate fi datat doar indirect pe baza asocierii cu cercelul coșuleț datat în sec. XV–XVI, descoperit tot în M IX.

Alături de descoperirile menționate pînă acum, ne mai rețin atenția cîteva obiecte ce constituie o apariție rară în inventarul funerar medieval. Astfel, în mormîntul XIII — un mormînt de fetiță — era depusă lîngă cap o cană lucrată la Iznik. Are corpul sferoidal cu gîtul înalt cilindric, ușor evazat spre gură și cu buza ușor rotunjită. Fundul este inelar, ușor înălțat. Toarta se prinde de buză, iar cu atașul inferior de pîntec. Este lucrată dintr-un caolin alb-gălbui și foarte fin. Atît la interior cît și la exterior are un smalt alb, dat într-un strat gros și uniform. Excepție face doar partea inferioară a piciorului care a rămas nesmălțuită. Pe un fond cobalt-închis sînt lăsate în alb motive florale. Contururile florilor sînt marcate cu o culoare neagră, iar cele de pe mijlocul vasului au centrul colorat cu un roșu-violet. Pe toartă, la exterior, are un motiv realizat din mici dungi paralele de culoare neagră. Mormîntul și implicit cana sînt dateate cu un denar de argint de la Matei Corvin (1489), inv. 4455. Dimensiuni: $h = 10$ cm, diam. max. 7,5 cm, diam. fundului 4,5 cm. Pl. III/4

În Dobrogea, ceramica orientală nu a fost studiată pînă în prezent, descoperirile fiind destul de puține. Dintre acestea putem menționa materiale de la Tulcea-Aegyssus²⁴, Enisala²⁵ și Topraiechioi²⁶. Descoperiri numeroase care au făcut obiectul unor cercetări remarcabile avem în Moldova²⁷. Printre materialele descoperite la Suceava — într-un complex datat spre mijlocul sec. XVI — avem și singura analogie de la noi din țară pentru vasul de la Enisala.²⁸ Cana din Moldova avînd însă dimensiuni mai mari. Pentru analogii mai timpurii, a doua jumătate a sec. XV și începutul sec. XVI, există materiale în muzeele din străinătate²⁹.

Privită sub alt aspect, cana ridică și alte probleme: prezența ceramicii în mormînte medievale.

La Enisala dintr-un total de 219 mormînte cercetate, descoperiri similare (ceramică) avem doar la două mormînte: M 115 și M 185.

În anul 1979, pe sîriul unui mormînt de femeie — M 115 — s-a găsit o ulciacă cu toartă. Vasul este lucrat dintr-o pastă bine frămîntată, ars oxidant; are buza înaltă, cu marginea rotunjită de la care pornește o toartă lată care cu atașul inferior se prinde sub zona diametrului maxim. Vasul are corpul bombat în regiunea mediană și se termină cu un fund drept; la interior este dat cu un smalt galben-portocaliu pe care-l întîlnim și la exterior, pe toartă, și pe jumătatea superioară a corpului unde este dat în mod neuniform. Peste el s-au trasat cîteva dungi neregulate de smalt verzui. La interior și la exterior, vasul prezintă urme de ardere secundară care indică că a fost folosit pentru arderea unor cărbuni. Inv. 27647, dimensiuni: $h = 8,5$ cm, diam. max. = 9,2 cm, diam. fundului = 6,5 cm. Pl. III/5

În anul 1981, la dezvelirea unui mormînt de adolescentă — M 185 — s-a găsit în partea dreaptă, în zona pieptului, fiind protejat cu mîna — un ulcioraș lucrat din pastă roșie. Gura, cu buza teșită oblic spre interior, este deformată. La 1,5 cm sub buză are o proeminență bine marcată de care se prinde o toartă al cărei ataș inferior cade pe umăr. În partea opusă are un cioc de seurgere care, ca și toarta, a fost spart ritual. Decorul este reprezentat de o bandă de 3 cercuri încizate neregulat. La interior și la exterior este dat cu un smalt verde-închis, proeminența de sub buză marcînd la exterior limita smaltului. Dimensiuni: $h = 13,5$ cm, diam. max. 9 cm, diam. fundului 6 cm. Inv. 27058. Pe baza amplasării mormîntului în necropolă, ulciorașul poate fi datat în sec. XVII. Pl. III/6

Eșalonate cronologic, descoperirile de acest fel de la Enisala se încadrează în sec. XV—XVII. În această perioadă, practica depunerii de vase în morminte este foarte rară și reprezintă o excepție. La noi în țară cunoaștem câteva descoperiri care se circumscriu primei părți a intervalului respectiv — sec. XIV—XV. În Moldova, la Dărmănești — Piatra-Neamț apar vase în două morminte: în M 13—un mormint dublu ce conținea scheletul unei femei și al unei fete, găsim la picioarele femeii o oală-borcan. O situație similară întâlnim la M 15, un mormint dublu — bărbat și femeie — unde vasul este depus tot lângă scheletul de femeie³⁰. Tot în Moldova, la Hudum (jud. Botoșani) „o descoperire de un interes aparte este jumătatea inferioară de la un vas borcan . . . găsit în M 11 — dublu — în partea stângă a scheletului de femeie“³¹. În Banat semnalăm o singură descoperire — o cană — despre care nu putem da și alte amănunte (sexul persoanei sau locul amplasării vasului în mormint³²), situație valabilă și pentru descoperirile din Țara Românească. La Cetățeni, în cimitirul așezării, s-a găsit o cană cu toartă datată în sec. XIV. Tot aici, într-un mormint cu lespezi de piatră, pe pieptul celui înhumat se afla o oală-borcan în care se păstrau oasele unei păsări depuse ca ofrandă, complexul funerar datându-se cu o monedă bizantină din sec. XIII³³. În Muzeul din Cîmpulung se află un pahar, datat în sec. XIV, lucrat din pastă cenușie, ce a fost găsit într-un mormint săpat pe teritoriul orașului.

Singurul cimitir în care s-a găsit un număr mai mare de vase este cel de la Craiova — Fintina Obedeanu. Aici au fost săpate 108 morminte din sec. XIV—XV în care s-au găsit depuse 9 oale-borcan³⁴.

În afara granițelor țării noastre, descoperirile ne confirmă aceeași situație. Pentru sec. XIV—XV avem semnalate vase în necropole din Iugoslavia³⁵ — la Brestovik³⁶, la Biserica Sf. Petru, lângă Novi Pazar³⁷, la Vinca³⁸; în Uniunea Sovietică s-au făcut descoperiri în Crimeea, la Funa³⁹, la care mai putem adăuga pe cele din Grecia de la Salonic⁴⁰. Pentru sec. XVI—XVII nu cunoaștem decât o singură descoperire, în Polonia, în cimitirul de la Hrycowce⁴¹.

Din cele spuse pînă acum reiese că practica depunerii de vase în morminte este foarte rar întâlnită în sec. XIV—XV și apare cu totul întâmplător în perioada următoare, sec. XVI—XVII. Ceramica se întâlnește la noi în țară cu precădere în mormintele de femei, vasele fiind depuse în zona șoldului sau la picioare (în Iugoslavia vasele se întâlnesc numai în mormintele de copii).

Acest obicei trebuie privit ca o reminiscență a unor tradiții păgine păstrate de-a lungul veacurilor în siml comunităților umane.

Tot așa trebuie privită și descoperirea singulară din anul 1967: la mormintul V s-au găsit depuse pe gură 6 monede.

După cum se știe, depunerea monedei în mormint, ca obol al lui Charon, a fost preluată de daco-geți din contactele cu civilizația greco-romană. La noi în țară printre primele descoperiri se numără cele de la Callatis, din sec. IV î.e.n., unde obolul lui Charon este documentat în două morminte⁴². La Enisala, în necropola getică din sec. IV î.e.n., s-a găsit o drahmă histriană⁴³. În anul 1975 s-a descoperit la Ciucurova un mormint getic de incinerare în inventarul căruia se afla și monedă de bronz histriană⁴⁴. Acestea reprezintă descoperiri izolate, abia după cucerirea Daciei de către romani, obiceiul avînd să se generalizeze, descoperiri sugestive făcîndu-se la Soporul de Cîmpie și la Obreja, ambele cimitire ale populației locale datîndu-se în sec. II—III e.n.⁴⁵

Din această perioadă datează primele mărturii despre depunerea monedelor pe gură. La Potaissa-Turda, în gura unui mort s-a descoperit depusă o monedă de la Traian⁴⁶. La Constanța, în timpul săpăturilor de salvare întreprinse în anul 1981 pe bulevardul 1 Decembrie — 1918, s-a dezvelit un schelet ce avea pe gură o monedă din sec. II e.n.⁴⁷ În anul 1980, pe platoul de est al cetății Tropaeum Traiani — Adamclisi s-a descoperit un mormint de femeie ce avea depusă pe gură o monedă din sec. III e.n.⁴⁸

Mult mai tîrziu, începînd cu sec. XI, depunerea monedei devine o caracteristică constantă ce o găsim documentată pînă în sec. XIII, ca arie geografică descoperirile concentrîndu-se în Transilvania. La Zăbala, dintr-un total de 192 de morminte cercetate, s-au găsit monede în gură la 22.⁴⁹ La Alba Iulia, în cercetările mai vechi, s-au descoperit

26 de morminte; dintre acestea 5 aveau în gură monede emise de regii maghiari, începând cu Coleman (1095—1114), și terminând cu Andrei II (1205—1235)⁵⁰. La Sintion (Oradea), în anul 1955, s-a aflat în gura unui mort o monedă de la Ladislau I (1077—1095), aceasta fiind una din cele mai timpurii descoperiri⁵¹.

În celelalte regiuni ale țării descoperirile au un caracter izolat. La Cetățeni, la un mormint de la jumătatea sec. al XIII-lea, s-a găsit un denar unguresc, în mormintul respectiv fiind depus și un fragment dintr-o monedă bizantină⁵². La Suslănești — situație unică pînă în prezent — s-a descoperit în gura unui mort un inel; în cazul de față acesta a înlocuit moneda⁵³.

În Moldova descoperirile sînt ceva mai tîrzii, respectiv sec. XIII—XV, la aceasta contribuind desigur și absența mormintelor dintr-o perioadă mai timpurie. La Părteștii de Jos (Suceava) s-a descoperit, în anul 1952, într-o movilă un schelet ce avea între maxilare o monedă tătarească bătută în timpul hanului Tula Buga (1287—1291)⁵⁴. La Hudum, jud. Botoșani în unul din cele 4 morminte în care s-au găsit monede s-a aflat în gură o monedă de la Alexandru cel Bun⁵⁵.

Cronologic, ultima descoperire s-a făcut tot în Transilvania. La Sopor-Iacobeni, s-au găsit întâmplător două morminte: la cel de femeie s-a găsit în gură o monedă de la Ferdinand I, emisă în anul 1543⁵⁶.

În regiunile învecinate țării noastre descoperirile de același fel se circumscriu aceloră linii cronologice. Printre cele mai vechi descoperiri se numără cele din Cehia de unde provine o monedă de la Henric I (948—955)⁵⁷. La sfîrșitul sec. X și începutul celui următor acest obicei este documentat și în mormintele din Polonia, Ungaria și Iugoslavia. Linia cronologică superioară o constituie prima jumătate a sec. XIII, sec. XI—XII reprezentînd epoca de maximă înflorire a acestui obicei⁵⁸. În Iugoslavia avem și monede mai tîrzii, de la sf. sec. al XIV⁵⁹, pentru ca în Slovacia să aflăm monede la morminte din sec. XVII—XVIII⁶⁰.

La toate aceste morminte, de la noi din țară sau din afara granițelor, s-a depus doar o monedă. Ca o excepție, întîlnim uneori cîte 3 monede. Triplul obol îl găsim în Moravia la Hodonin, (3 monede de la Ștefan I) și în Slovacia — La Nitra — unde s-au găsit monede din sec. al XIII-lea⁶¹.

Din cele spuse pînă acum se pot trage cîteva concluzii. Moneda în morminte, ca obol al lui Charon, apare sub influența civilizației greco-romane. Primele monede pe gură le găsim încă în sec. II e.n. dar obiceiul este caracteristic sec. XI—XIII, descoperirile cele mai numeroase făcîndu-se în Transilvania și numai izolat în Țara Românească și Moldova. În mod excepțional, în loc de monedă se pot depune și podoabe, respectiv inele. În general se depunea o singură monedă și foarte rar cîte 3, un număr de 6 monede fiind atestat numai la Enisala. Cele mai tîrzii descoperiri de la noi din țară sînt cele din sec. XVI și ele trebuie privite ca reminiscențe ale unui obicei des uzitat în sec. XI—XIII.

În final putem conchide că cercetările din anul 1967 au fost deosebit de fructuoase pentru cunoașterea vieții comunității rurale de la Enisala.

În primul rînd trebuie sublinat faptul că desfășurarea lucrărilor arheologice într-o perioadă cînd necropola nu era afectată de extinderea satului actual a permis obținerea de date referitoare la primele înmormintări ce s-au efectuat aici, cercetările ulterioare contribuind prea puțin la cunoașterea acestei etape.

Dacă la aceasta adăugăm și unele aspecte mai puțin întîlnite în cadrul ritualului din necropolele medievale — prezența ceramicii în morminte sau depunerea monedelor pe gură — putem spune că rezultatele din anul 1967 au contribuit în mare măsură la cunoașterea unor aspecte particulare ale ritului și ritualului practicat de această comunitate sătească (vezi ilustrația p. 711).

NOTE

1. M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în SCIV, 22, 1971, 1, pp. 19—46.
2. Gheorghe Mănușu Adameșteanu, *Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar*

de săpătură (1977), în Peuce VIII, 1980, pp. 473—496; idem, *Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar asupra campaniei din anul 1978*, în Materiale,

- Oradea, 1979, pp. 379-385; idem, *Necropola medievală de la Evisala*, în *Materiale Tulcea*, 1980, pp. 619-625.
3. Materialele au intrat în colecția Muzeului Delta Dunării, excepție făcând monedele care se află la Institutul de Arheologie din București.
 4. Extinderea satului în perioada 1969-1976 a dus la distrugerea mormintelor rămase necercetate.
 5. În lucrarea de față vom insista doar asupra problemelor noi ce s-au ivit; o serie de aspecte - dispunerea și orientarea mormintelor sau alte lucruri legate de ritual - ce sînt deja cunoscute nu le vom mai repeta. Pentru aceasta vezi și nota 2.
 6. Scheletele se află la Centrul de cercetări biologice din Iași - la cercetătorul Dan Botezatu în vederea determinărilor antropologice.
 7. Monedele au fost identificate de dr. C. Preda și dr. Gh. Poenaru-Bordea cărora le mulțumim și pe această cale.
 8. Autorul descrierilor - Mircea Babeș - a numerotat mormintele cu cifre romane, marcaj pe care l-am păstrat în lucrarea de față. Începînd cu anul 1977 mormintele medievale au fost notate cu cifre arabe iar cele daco-romane cu cifre romane.
 9. V. Spinei, *Necropola medievală de la P. Neamț - Dărmăncuți*, în *Mem. Antiq.* I, 1969, fig. 3/3.
 10. *Șantierul arheologic Hlincea - Iași*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 244.
 11. *SCIV*, IV, 1953, 1-2, pp. 361-362.
 12. Petro Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală II*, Buc., 1973, fig. 97/14-16.
 13. Al. Bărcăcilă, *Monede, podobe de metal și fragmente ceramice de la termele Drobeta și din cimitirul medieval suprapus*, în *Materiale* V, 1959, fig. 3/13.
 14. Marin Matei Popescu, *Podobe medievale în țările române*, Buc., 1970, pp. 17-18.
 15. M. Barbu, M. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în *Materiale*, Oradea, 1979, pp. 294-295.
 16. P. Iambor, Ștefan Matei, *Incinta fortificată de la Cluj-Mădăștur (sec. IX - XIV)*, în *Acta MN*, XVI, 1979, pp. 602-604 și pl. VII - VIII.
 17. Szekely Z., *Stabilirea securilor în sud-estul Transilvaniei*, în *Crisia*, 4, 1974, pp. 89-100.
 18. Gh. Mănușu Adameșteanu, *op. cit.*, în *Peace VIII*, 1980, p. 480 și pl. VII/2; idem, *op. cit.*, în *Materiale*, Oradea 1979, p. 381 și fig. 1.
 19. P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, fig. 97/21, 22.
 20. Informații Mircea Babeș.
 21. Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, fig. 3/1-3.
 22. Margareta Constantin, Panait I. Panait, Ioana Cristache Panait, *Șantierul arheologic Băneasa - Străulești*, în *CAB*, II, 1965, pp. 212-213 și fig. 113/1.
 23. Lucian Chițescu, Nicolae Conovici, Radu Lungu, Anca Păunescu și Venera Rădulescu, *Cercetări arheologice la Piuș-Petrii (orașul de Floci), jud. Ialomița*, în *Cerc. Arh.*, III, 1979, fig. 18/8.
 24. Materiale inelute rezultate în urma cercetărilor de la cetatea Aegyssus și care ne-au fost puse la dispoziție cu multă amabilitate de colegii Andrei Opaț și V. H. Baumann.
 25. Fragmente provin din așezarea contemporană cu necropola, care este suprapusă de satul actual.
 26. Informații Andrei Opaț.
 27. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Izniq din sec. XVI - XVIII găsită în Moldova*, în *Arh. Mold.*, V, 1967, p. 287 și urm.
 28. Idem, fig. 2.
 29. Zoltay Laszlo, *Kutatasok a Tarnok utca 9-13 számú telken*, în *BR*, XXIII, 1973, p. 251 și fig. 10; pentru un exemplar cu un decor floral diferit vezi *BR*, XXIV, 4, 1977, p. 227 și fig. 109; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 292, și nota 21.
 30. V. Spinei, *op. cit.*, p. 218-219 și fig. 3/1a - b și 3/2.
 31. V. Spinei și Rodica Popovici Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970-1972*, în *Din trecut* al județului Botoșani, I, 1974, p. 128.
 32. Ilie Uzum, Gheorghe Lazarovici, Ion Dragomir, *Descoperiri arheologice în holarul satelor Goruța și Sichevița*, în *Banatica* II, 1973, p. 412.
 33. Lucian Chițescu, *Cercetări arheologice în Cetățeni, jud. Argeș*, în *Cerc. Arh.*, II, Buc., 1976, pp. 178-181.
 34. Informații C. Tătulea căruii îi mulțumim pentru amabilitate.
 35. Dusica Minic, *Keramičke posude kao grobni prilozci na srednjovekovnim nekropolima u Srbija*, în *GGB*, XXV, 1978, p. 87-95, articol ce este consacrat studierii prezenței ceramicii în mormintele din Iugoslavia.
 36. M. Corovic - Ljubincovic, *Visoka Ravna Brestovik*, în *Starinar* IX - X, 1958-1959, pp. 386-87. Vasul a fost găsit în dreptul brațului drept; idem, *La necropole slave de Brestovik*, în *Arh. Jug.*, II, 1956, pp. 131-138.
 37. Mirjana Ljubincovic, *Necropole Tekve zv Petra kod Novog Pazara*, în *ZNM*, Belgrad, 1970, VI, p. 233 și pl. XVI/9, 10. În M 15, 24, 44, s-au găsit vase întregi s-au fragmentare. De notat că ceramica din mormintul 44 este din sec. XVIII.
 38. Mirjana Corovic-Ljubincovic, *I. Serbie Occidentale*, în *Monuments et stations archéologiques en Serbie*, Beograd, 1956, p. 239.
 39. K. K. Koganașvili, O. A. Mahneva, *Srednevekovna Funa*, în *Feodalna Tavriks*, Materiali po istorii i arheologii Krima, Kiev 1974, pp. 119-120. În movila 7 s-au descoperit 2 morminte; în colțul de sud-vest al movilei s-a găsit un ulcior - fig. 9/2 (sec. XIV - XV) iar anterior, în anul 1962, în pietrele de la mantaua movilei s-au descoperit alte două vase - fig. 9/1, 3 (sec. XII - XIV).
 40. D. Talbot, Rice, *Byzantine glazed pottery*, Oxford 1930, p. 42. În timpul primului

- război mondial — la Salonic — cercetările întreprinse de francezi în Biserica Sf. Gheorghe au dat la iveală numeroase vase ce proveneau din morminte, majoritatea datate în sec. XIII — XIV.
41. Suliniński Tadeusz, *Z zagadnień archeologii historycznej na Podolu*, în WA XIV, 1936, p. 90 și fig. 15.
 42. C. Preda, E. Birlădeanu, *Săpăturile arheologice de salvare în zona șantierului naval de la Mangalia (1974)*, Pontica, XII, 1979, p. 103.
 43. Material inedit. Informație G. Simion care ne-a pus cu multă amabilitate la dispoziție informații și materiale referitoare la situația din perioada getică.
 44. Vezi nota anterioară.
 45. D. Protase, *A existat la geto-daci concepția greco-romană despre „Obolul lui Charon”?*, în SCIV, 22, 1971, 3, pp. 495—500. Idem, *Über die Geto-Daker der griechisch-römischen Brauch der Charonsmünze?*, în Arh. Pol. XIV, 1973, pp. 223—224.
 46. I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaișsa (Turda)*, în Acta MN VI, 1969, p. 521.
 47. Informație C. Chera și V. Lungu.
 48. A. Panătescu, *Morminte din necropola cetății Tropaeum-Traiani*, Pontica IX, 1976, p. 208.
 49. Szekely Z., *op. cit.*, p. 91; dr. Kocsis Lajos, *Cercetări asupra materialului antropologic cu leziuni stomatologice din feuda-*
 - liumul timpuriu descoperit în jud. Covasna*, Aluta IV, 1972, pp. 155—162.
 50. *Șantierul arheologic Morești*, în SCIV, V, 1954, 1—2, p. 223. Pentru descoperirile mai noi — punct „Stația de salvare” (1980—1981) deținem informații de la V. Blăjan.
 51. Ion Sabău, *Circulația monetară în Transilvania sec. XI — XIII în lumina izvoarelor numismatice*, în SCN, 11, 1958, p. 294.
 52. D. V. Rosetti, *Moneda și podoaba în ritualul funerar din Țara Românească în veacurile XIII — XVI*, în Studii și comunicări, Pitești, 1971, p. 189.
 53. *Ibidem*.
 54. Octavian Iliescu, *Insemnări privitoare la descoperiri monetare*, în SCN I, 1957, p. 463.
 55. V. Spinei și Rodica Popovici Baltă, *op. cit.*, p. 129.
 56. V. Pinteș, *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, în Acta MN, IV, 1967, p. 536.
 57. E. Kolnikova, *Obolus nertcykh vo včasnostredovekykh hroboch na Slovenski*, în Slov Arch., XV, 1967, 1, cf. Cehiu, p. 238. Catalog B partea 2.
 58. Idem, *passim*; *Importants sites slaves en Slovaquie*, Bratislava, 1978, pp. 74, 104—108.
 59. E. Kolnikova, *op. cit.*, cf. Ingostavia, p. 241. Catalog B, partea 2.
 60. *Importants sites* . . . p. 145—146.
 61. E. Kolnikova, *op. cit.*, p. 251.

ASPECTS DU RITE ET DU RITUEL A LA LUMIERE DES TROUVAILLES DE LA NECROPOLE MEDIEVALE D'ENISALA

(RÉSUMÉ)

L'auteur publie les dates obtenus à la suite des recherches pratiquées durant la période 1967—1968 par M. Babeș et restés inédits jusqu'à présent. Sur les 30 sépultures médiévales explorées 20 étaient richement meublées de monnaies, accessoires vestimentaires et bijoux, ce qui a permis la datation de ces trouvailles aux XVe—XVIIIe siècles.

Pour ce qui est des monnaies, on a récupéré 14 pièces (10 turques et 4 hongroises) s'échelonnant comme suit: 3 monnaies de Matthieu Corvin (1482—1489) et 1 de Vladislav II (1490—1497), 8 aspres de Soliman Ier (1520—1566), un autre d'Ibrahim Ier (1640) et un autre d'Ahmed III (1707). Généralement, ces monnaies étaient déposées en un seul exemplaire dans la main du défunt. Dans un seul cas, on a trouvé 6 pièces de monnaie déposés sur la bouche.

A part les monnaies, on a encore trouvé des perles (XVe—XVIe siècles), des boucles d'oreille (XVe—XVIe siècles) — autrement dit de ces catégories d'objets très fréquents dans le mobilier funéraire des tombes médiévales.

Outre les vestiges déjà mentionnés, notre attention a été encore retenue par quelques trouvailles qui ne se font jour que rarement dans les sépultures médiévales. Par exemple, la tombe XIII a livré une cruche d'Iznik Pl. III/4.

La présence d'une monnaie de Matthieu Corvin (1489) offre une datation sûre pour cette tombe. Sur le total de 219 tombes explorées durant la période 1977—1981 on signalera d'autres trouvailles similaires dans le cas des tombes M 115 Pl. III/5 et M 185 Pl. III/6. A en juger d'après les analogies relevées en Roumanie et à l'étranger (Yougoslavie, Grèce, URSS et Pologne), si les récipients s'avèrent plutôt rares dans les tombes des XIVe—XVe siècles, leur présence au XVIe—XVIIe siècles parmi le mobilier funéraire rev un caractère exceptionnel. Cette coutume devra donc être considérée comme une réminiscence de quelques traditions païennes, conservées au fil des âges par les communautés humaines.

C'est de ce même veul qu'il convient de regarder la présence des 6 pièces de monnaies déposées sur la bouche du défunt enterré dans la tombe M V, fouillée en 1967. Comme on le sait l'obole de Charon déposé dans la tombe sous la forme d'une pièce de monnaie a été adopté par les Daco-Gètes à la suite de leurs contacts avec la civilisation gréco-romaine. Les premiers témoignages en ce sens ont été fournis par les nécropoles de Callatis et d'Enisala (IVe siècle av.n.è.). Au IIe siècle de n.è. est attestée la coutume de déposer une pièce de monnaie sur la bouche du défunt. Cette pratique deviendra

constante plus tard, du XIe jusqu'au XIIIe siècle, attestée notamment en Transylvanie. Dans les autres régions du pays, en Valachie et Moldavie, les trouvailles de cette sorte prennent un caractère fortuit.

Dans les régions limitrophes de la Roumanie, les trouvailles se rangent dans les mêmes limites chronologiques — dans la plupart des cas s'agis-

sant d'une seule monnaie. A titre exceptionnel on signale parfois le triple obole, mais la présence de 6 pièces de monnaies n'est attestée qu'à Enisala. Les trouvailles les plus récentes en date sont du XVIe siècle — elles ne sauraient être considérées autrement que comme des réminiscences d'une coutume fréquente aux XIe — XIIIe siècles.

ASPEKTE DES RITUS UND DES RITUALS IM LICHTE DER FUNDE AUS DEM MITTELALTERLICHEN GRABERFELD VON ENISALA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser veröffentlicht die Ergebnisse der Grabungen von M. Babeş in den Jahren 1967–1968, die bisher nicht bekannt waren. In 20 von den 30 untersuchten, mittelalterlichen Gräbern kam ein reiches Inventar zum Vorschein, welches aus Münzen, Kleidungsstücken und Schmuck bestand und die Datierung der Funde in das 15. — 18. Jhd. gestattet haben.

Von den Münzen wurden 14 gerettet (10 türkische und 4 ungarische), in der folgenden zeitlichen Ordnung: 3 Münzen des Mathias Corvinus (1482–1489), 1 des Wladyslaw II (1490–1497), 8 Aspern des Soliman I (1520–1566), 1 Asper des Ibrahim I. (1640), 1 Asper des Ahmed III (1707). Gewöhnlich wurde eine einzige Münze in die Hand des Verstorbenen gelegt. Bloß in einem einzigen Falle wurden 6 Münzen auf dem Mund der Leiche gefunden.

Außer den Münzen wurden auch Perlen gefunden (15.–16. Jhd.), Ohrgehänge (15.–16. Jhd.); diese Schmuckstücke erscheinen oft in den mittelalterlichen Gräbern.

Außer den erwähnten Gegenständen, wurden auch einige ungewöhnliche Funde für ein mittelalterliches Grab gemacht. So z.B. im Grabe XIII wurde eine Iznik-Kanne gefunden, die in Anknüpfung an eine Münze des Mathias Corvinus (1489) datiert wurde. Von einer Gesamtzahl von 219 Gräbern die im Zeitraume 1977–1981 untersucht worden sind, erschienen ähnliche Funde bloß in den Gräbern M 115 und M. 185. In Anlehnung an die Funde in Rumänien und im Anstani (Jugoslawien,

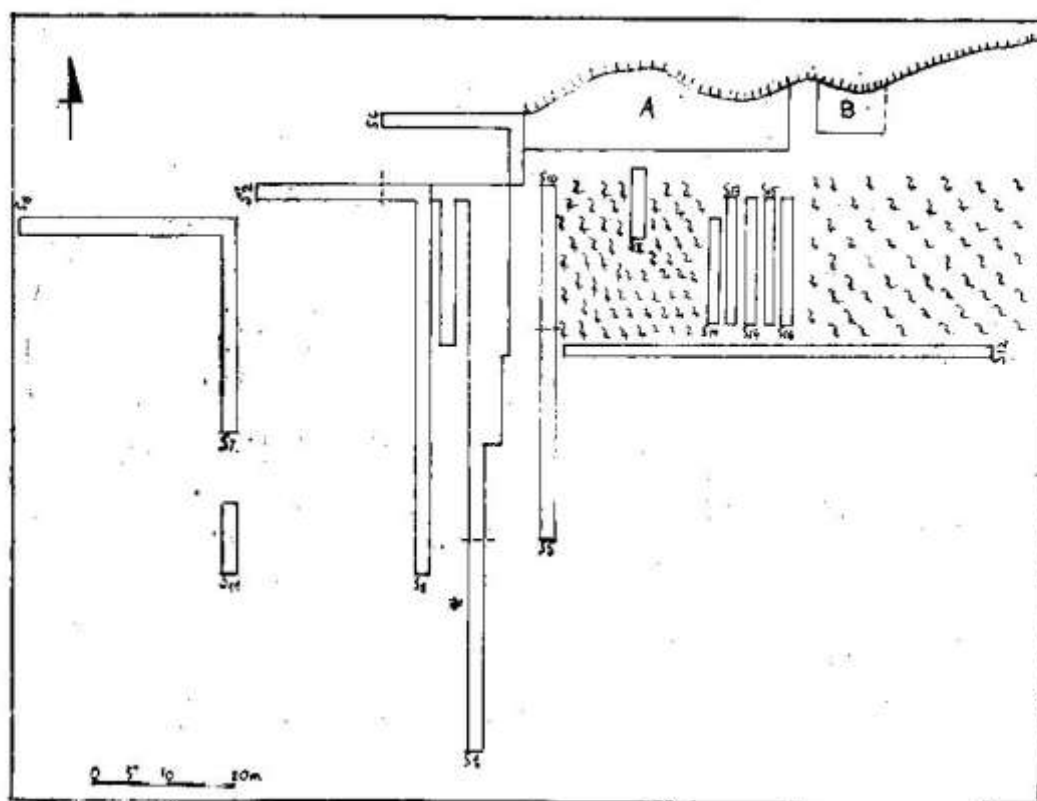
Griechenland, UdSSR und Polen) kann man folgern, daß im 14.–15. Jahrhundert die Behälter selten in den Gräbern erscheinen, im 16.–17. Jhd. aber bilden sie eine wahre Ausnahme. Dieser Brauch wird als ein Überbleibsel der alten heidnischen Bräuche, die sich jahrhundertlang in den menschlichen Gemeinschaften erhalten haben.

In gleicher Weise müssen auch die 6 Münzen auf dem Munde des Toten verstanden werden, die im Grabe M V 1967 gefunden wurden. Bekanntlich wurde der Obolos des Charon, die ins Grab gelegte Münze, von den Geto-Dakern angenommen, infolge der Beziehungen zur griechisch-römischen Kultur. Die ersten Beweise dafür lieferten die Gräberfelder von Kallatis und Enisala (4. Jahrhundert v.u.Z.). Im 2. Jahrhundert u.Z. wurde der Brauch bezeugt, dem Toten eine Münze auf den Mund zu legen. Diese Sitte wird später ständig befolgt, vom 11. bis ins 13. Jahrhundert, insbesondere in Siebenbürgen. In den anderen Gegenden des Landes wird er nur zufällig eingehalten. In den benachbarten Gebieten Rumäniens wurden solche Funde im gleichen Zeitraum gemacht, wobei in den meisten Fällen es sich um eine einzige Münze handelt. Nur in Ausnahmefällen wird ein dreifacher Obolos verzeichnet, während 6 Münzen bloß in Enisala bezeugt sind. Die jüngsten Funde stammen aus dem 16. Jahrhundert und können nur als Nachklang einer verbreiteten Sitte in den 11.–13. Jahrhunderten angesehen werden.

**ASPECTE ALE RITULUI ȘI RITUALULUI ÎN
LUMINA DESCOPERIRILOR DIN NECROPOLA
MEDIEVALĂ DE LA ENISALA**

(text, p. 315)

GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

PL. I — PLANUL SĂPĂTURILOR: 1967—1968 (A, B, S 1), 1977 (S 1, S 2), 1978 (S 1, S 2, S 3, S 4, S 5, S 6, S 7, S 11), 1979 (S 8, S 9, S 10), 1981 (S 12, S 13, S 14, S 15, S 16, S 17).

PL. I — PLAN DES FOUILLES: 1967—1968 (A, B, S 1) 1977 (S 1, S 2), 1978 (S 1, S 2, S 3, S 4, S 5, S 6, S 7, S 11), 1979 (S 8, S 9, S 10), 1981 (S 12, S 13, S 14, S 15, S 16, S 17).

TAFEL I — GRABUNGSPLAN: 1967—1968 (A, B, S 1), 1977 (S 1, S 2), 1978 (S 1, S 2, S 3, S 4, S 5, S 6, S 7, S 11), 1979 (S 8, S 9, S 10), 1981 (S 12, S 13, S 14, S 15, S 16, S 17).

PL. II — AMENAJĂRI MODERNE ÎN ZONA NECROPOLEI.

PL. II — AMÉNAGEMENTS MODERNES DANS LA ZONE DE LA NECROPOLE.

TAFEL II — NEUBAUTEN IN DER GEGEND DES GRÄBERFELDES

PL. III — PODOABE ȘI CERAMICĂ DIN INVENTARUL FUNERAR AL MORMINTELOR DE LA ENISALA: 1 (M VIII), 2, 3, (M IX), 4 (M XIII), 5 (M 115), 6 (M 185).

PL. IV — PODOABE DIN INVENTARUL FUNERAR AL MORMINTELOR DE LA ENISALA: 1 (M VIII), 2, 3 (M IX).

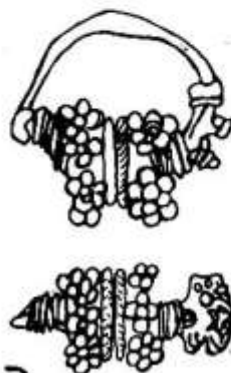
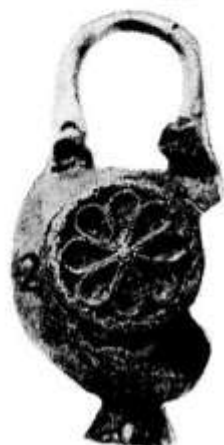
PL. III — OBJETS DE PARURE ET CÉRAMIQUE PROVENANT DU MOBILIER FUNÉRAIRE DES TOMBEAUX D'ENISALA: 1 (M VIII), 2, 3 (M IX), 4 (M XIII), 5 (M 115) 6 (M 185).

PL. IV — OBJETS DE PARURE PROVENANT DU MOBILIER FUNÉRAIRE DES TOMBEAUX D'ENISALA: 1 (M VIII), 2, 3 (M IX).

TAFEL III — SCHMUCKSTÜCKEN UND KERAMIK AUS DEN GRABINVENTAREN VON ENISALA: 1 (GRAB VIII), 2—3 (GRAB IX), 4 (GRAB XIII), 5 (GRAB 115) 6 (GRAB 185).

TAFEL IV — SCHMUCKSTÜCKE AUS DEN GRABINVENTAREN VON ENISALA: 1 (GRAB VIII), 2—3 (GRAB IX).

2

3